В. ВРАЖЛИВИЙ

ГЛИБОКІ РОЗВІДКИ

НАРИСИ ПРО КАСПІЙ

ДВОУ — ЛІМ

В. ВРАЖЛИВИЙ

ГЛИБОКІ РОЗВІДКИ

НАРИСИ ПРО КАСПІЙ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ОБКЛАДИНКА РОБОТИ
Художника І. І. Падалки

Замовл. № 2756. Одміськліт № 2590/5433.—15/X. 31. Тираж 10.000.
1¼ арк. (ОСТ 364 Б6)

НАРОДЖЕННЯ БАКУ

1. НАФТА

Ще десь біля Дербенту, в низьких гірських долинах, стоять звичайні колодязі. Якийсь чоловік у баранячій шапці і з кинджалом на вузькому паску витягає коловоротнем з колодязя цеберкою нафту. Вона не глибша од поверхні землі, ніж у нас вода.

Трохи далі, вже недалеко од самого Баку, вона витікає з-під шарів землі, як із перетятої жили кров. Найкраще це видно там, де залізниця поробила глибокі рівчаки.

Та й у самому Баку можна знайти двори з нафтовими колодязями. Мені довелося бачити одну таку яму, що налічувала сотні років своєму існуванню, хоч нафту вичерпали до дна зовсім недавно.

Зараз ці колодязі така старовина, як і кавказькі допотопні гарби на двох величезних, збитих з дощок, колесах. Вони колись відповідали темпові життя, бо персам та тюркам небагато треба було нафти для того, щоб не скрипіла гарба, підплигуючи на вибоях гірської стежки. Правда, її ще наливали в глиняні каганці та лікували нею шкіряні хвороби, так само просто намащуючи чересни, як у давню давнину асирійці, але на це її ішло, мабуть, ще менше, ніж на коломазь.

Нафти не добували свердлуванням до кінця шестидесятих років минулого століття, поки американці не стали заливати Росію своїм гасом. 1859 року у Пенсільванії пробили першу свердловину в світі. І на Апшеронському півострові через десять років після цього теж догадалися вжити такого способу.

Це сталося недалеко од Атешги. Перша свердловина скоро дійшла до нафти, але під землею надто грізно заревли розбуркані гази. Урядовець, що був там, та й сам господар ділянки злякалися.

— Чого доброго ще викличемо землетрус,—промовив урядовець,—бо я прекрасно знаю, що перед цим жахливим явищем завжди гуде під землею... Може ми уникнемо землетрусу, якщо заткнемо щілину.

Господар наказав заткнути і гудіти під землею перестало. Невідомо, коли б почали здобувати на Апшероні нафту із свердловин, якби й друга свердловина заревла. Цього не трапилося. Вона попала на дуже спокійне місце, що без будь-яких клопотів і страху давало сімсот пудів на добу прекрасної нафти, з глибини сорока метрів.

Ця свердловина віщувала смерть колодязям, бо нафта з неї обходилася багато дешевше.

Але це був не фонтан. Баку зоставалося таким самим сонним східнім містом, що й десяток років тому. Нафтової лихоманки ще не відчувалося. Люди звичайно статечно ходили вулицями й менше балакали про нафту, ніж про свої справи. Про те, що за якийсь тиждень тут можна зробитися мільйонером, покищо ніхто не думав.

Нафтовими землями володіла держава. Урядовці давали ділянки на одкуп не більше, як на чотири,

п'ять років і забороняли свердлування. Це затримувало розвиток нафтової справи. Одкуп був не дуже вигідний для орендаря, що через встановлені владою ціни мав мізерний заробіток.

Треба було звільнитися од держави.

Найрозумніші з орендарів, яким не давали спати вісті з Америки, стали клопотати про торги. Цілих п'ять років вони доводили тифліським та санкт-петербурзьким урядовцям не тільки словами, а й хабарями, що для казни багато вигідніше продати нафтові землі, а не давати на одкуп. Кінець-кінцем, чимсь пощастило переконати урядовців, яких дуже здивували наслідки од торгів, бо за кілька днів державна скарбниця одержала стільки, як за двадцять пять років до того.

Почалася нафтова лихоманка. Майже в кожного чоловіка були якісь свої таємниці, що їх можна було переказати іншому тільки пошепки і то за певну плату. У людей з Баку з'явилася нова професія—порадників. Бідні голяри, реєстратори, столоначальники кидали свою роботу і цілі дні блукали між господарями ділянок. Жадне слово не проходило повз них. А потім вони один за одним бігли до того, хто хотів собі перекуповувати нафтову землю. Покупцеві вони розхвалювали її, а продавцеві гудили, в обох випадках вірившн своїм словам. А той, у кого був зайвий карбованець, ставав сам господарем ділянки, що часто не мала й квадратового сажня. Ціни на землю росли. Золотий Базар кипів. Бакинцям ввижалися мільйони.

Перші фонтани збагатили тих, у кого вони забили, і доводили до розпачу тих, у кого їх не було. Майже кожний чоловік прокидався із запитанням:

— У кого забив фонтан?

Не раз Баку трусилося од гудіння газів, що виривалися з-під землі. Це, справді, нагадувало землетруси. В околицях міста несподівано виростали дивні стовбури з нафтовими хмарами. І жаден господар не знав, скільки свердловина дасть йому нафти. Тому, коли забивав фонтан, для нафти мерщій робили загати й цілі греблі в балках, щоб вона не стекла до моря. Часом до промисловця приходив інженер:

— Я хотів би вам культурно поставити діло,—казав він, чемно поздоровавшися з господарем.

— Яке це діло?—немов не розуміючи пропозиції, перепитував господар.

— А, от, здобування нафти... Я сам інженер.

— До чого тут інженер... Нам і техніка не треба... Я сам справлюся прекрасно із своїм ділом... На то, щоб пробити щілину на двадцять-тридцять сажнів, особливої науки не треба... А, якщо ударить фонтан, то ми і без інженерів знатимемо, що робити з нафтою. Слава богу покупців не бракує.—Коли інженер з пробаченням одходив од нього, він казав із зневажливою усмішкою приятелям:

— Дармоїд!.. Учити надумав...

Гаряче сонце і немилосердні вітри нагрівали нафтові озера. Пахощі випарів заповнювали вулиці, як пізньої осени дим із сушень у полтавських селах, бо цілі валки з бочками йшли на південь до Персії й до порту, де їх навантажували на парусники.

Зажерливості промисловців не було меж. Вони самі гаразд не знали, чого їм чекати од нової свердловини, бо почалася гонитва за фонтанами.

На Апшерон позліталися з усіх усюд аматори легкої наживи. Тут були не тільки росіяни, грузини, татари, вірмени, а й німці, французи, шведи. Усім снилася, ввижалася нафта.

2. ГАРЯЧКА

І маленьке товариство з найрізноманітніших спекулянтів „Вермішов і К°“ не одставало од інших. Купивши навгад у складчину невелику ділянку землі, воно хотіло якнайшвидше повернути витрачені гроші. Деякі компаньйони, охолонувши після газарду, нишком гомоніли про те, щоб вийти із товариства і так урятувати свої невеликі капітали.

— Добре, коли на нашій землі буде нафта, а коли не буде, то торбу брати й ходити по милостиню з дітьми?

— Потерпіть... Ми вже почали свердлити... Ще день, другий і повірте мені, ми гребтимемо лопатою золото,— відповідав заклопотаний голова товариства. Він гонив робітників, щоб виграти час, не дозволяв їм їсти й обіцяв золоті гори. Од ранку до пізнього вечора він тільки те й робив, що бігав од ділянки до компаньйонів і од компаньйонів до ділянки.

На чотирнадцятому сажні нафта несподівано заревла під землею. Вишка струснулася. Із свистом і шипінням із бурової вилетів чорний струмінь. Дошки од вишки одна за одною почали летіти на землю. Робітники розбіглися, перелякані неймовірним шумом. Вони тікали, не оглядаючися, бо із щілини разом із піском, що сліпив очі, почало вилітати каміння.

Голову товариства облила нафтова грязь, вона стікала із збитого на потилицю капелюша на спітніле й схвильоване обличчя. Перед ним, розтрощивши вишку

і все приладдя, бив фонтан. Його розкішний хвіст навис грозовою хмарою над усією околицею. Вона протягала свої клапті на саме місто, потім уже за нього, кудись на море.

Голова товариства тікав. Капелюш десь загубився, а з волосся можна було націдити не один кухоль нафти.

Це була справжня злива.

Другого дня до голови поприходили зраділі компаньйони. Усі вони були в плащах, що почорніли од нафти.

— Ну, що ж... Товариство тепер може вернути гроші тим, хто цього хоче,—з посмішкою звернувся до гостей голова.

Охочих брати назад свої вклади не знайшлося.

Акції товариства несподівано піднялися в ціні, але кожної години їх на біржі меншало, бо компаньйони раптом десь добули гроші і гарячково скуповували.

Робітники у промоклій від нафти одежі рили рівчаки до балок, які нафта заливала величезними озерами, робили нашвидку греблі, щоб не пустити її відтіля.

Уже другого тижня між компаньйонами почалися сварки під час розподілу майбутніх прибутків. Голова вимагав собі більшу половину, а решту оддавав на все товариство. Компаньйони не згоджувалися. Розлютованих чоловіків довелося розбороняти жінкам.

Незабаром до суду надійшло кілька позовів од компаньйонів на голову товариства. Судді поклали їх під сукно, бо покищо вони вважали за мільйонера того, хто дав їм найбільше хабарів.

Фонтан не вщухав. Нафта рвала греблі.

Вона не могла вміститися біля ділянки і підбиралася до міста.

Товариство вирішило заткнути фонтан, та це не так легко було зробити. Він протягом перших двох місяців оточив себе глибокими ставками, по яких треба було плавати човнами, і кожного дня ставав дужчий. Його ревіння чулося за два десятки кілометрів. Він скидав усе, що намагалися накинути йому на пащу, і нікого не підпускав близько до себе.

Після невдалих спроб товариство усі надії поклало на те, що фонтан сам виснажиться.

— Усе обійдеться гаразд, — казав компаньйонам голова, що сам не дуже вірив своїм словам.—Ще ж нечувано, щоб так довго били фонтани... Ну, може, якийсь тиждень доведеться потерпіти.

До нього недавно приходили мешканці міської околиці за сплатою збитків, бо треба було після нафти білити будинки наново, але це були дрібниці і голова платив людям свої власні гроші, щоб про всякий випадок мати більше прав на свою частку.

Наприкінці третього місяця нафта підступила до міста і прорвала нетривку греблю. Вона шалено понеслася вулицями, що розташувалися по схилі над морем. Це сталося вночі. Люди попрокидалися, бо в кімнатах першого поверху було по коліна нафти. Спочатку вони не розуміли, відкіля вона взялася, а потім, на світанку, забравши на руки дітей, вийшли з будинків. Вони були обурені і їхній крик сполошив і тих, що нічого ще не знали про цю подію.

— Ми йому покажемо, як загрібати мільйони.

До центру йшли не окремі постаті, а цілий натовп, в якому майже кожний був нашвидку одягнений. Сон-

ні городовики не знали, що робити їм з такою юрбою, і, покищо, не спиняли її. Правда, деякі з них уже побігли будити околодочних доглядачів. Але поки ті, й собі, порадилися із справником, натовп стояв перед будинком, в якім жив голова товариства. На стук двері одчинилися, але на поріг перед очі юрби з'явився льокай.

— Давай сюди свого господаря!—кричав натовп.

— Його немає вдома... Два дні тому він виїхав з міста у своїх справах.

— Брешеш...

— Подивіться самі!..

Господаря не було,—льокай не збрехав, але нікуди він не виїздив, а просто втік за півгодини до цього верхи на коні з міста. Хтось повів натовп до одного з компаньйонів, що найближче жив. Він був удома і вийшов до смерти переляканий.

— Я тут ні при чому... — промовив він, затинаючися.—У нас усім керує голова.

Люди охололи. Дехто згадав закон і позови, бо з-за рогу під'їздила поліція. Місцева влада дала розпорядження стати на роботу тим самим мешканцям, яких ледве не позатоплювала нафта. Це їй нічого не коштувало, але, разом з тим, могло дати певні прибутки. Околодочні складали протоколи, заздалегідь вираховуючи, скільки з них перепаде.

За цю ніч білі військові канонерські човни, що стояли в порту, стали чорні од нафтового дощу. Капітани подали скарги до суду і визначили збитки на кілька тисяч карбованців.

А фонтан не вщухав. І тільки через три з половиною місяці він став виснажуватися, його стовбур нижчав,

чорний дощ з його хмар перестав іти над містом, показалося ясне південне сонце, що досі плавало в густому масному тумані, — фонтан не ревів, хоч і досі, проте, заткнути його неможна було. Але кожному ясно було, що за тиждень-другий він зовсім втихомириться і на місці його зостанеться тільки сама щілина з западистою глибокою ямою на поверхні землі. І, справді, наприкінці четвертого місяця фонтан сконав непомітною тихою смертю.

Голова товариства вже повернувся із своєї вимушеної мандрівки. Він так схуд, що його насилу впізнали компаньйони. Один з них, що мимохіть заступав голову, під час його відсутности, при першій нагоді повиймав із грубої теки, купленої спеціяльно для цього, усі вимоги сплати збитків.

— Щоб не збожеволіти, я не підраховував усього,— промовив він.

— Я, мабуть, повішуся, — прохрипів голова.

Компаньйони переглянулися, бо, кінець-кінцем, це було не так погано: його частини вистачило б на сплату збитків і вони нічого б не втратили од цього.

— Нам, не гаючи часу, треба сплачувати збитки — промовив, трохи подумавши, голова. — Ми їх розподілимо пропорційно до прибутків. Ніхто з нас не знає, скільки нам дав нафти цей проклятий фонтан... Може її так багато, що на ній і не позначиться вартість цих паперів...

Він не помилився. Кілька озер покрили усі збитки, а сотні інших вилискували на сонці. На них од вітру здіймалися барвисті важкі хвилі, як на морі.

Але щодня покупців на нафту меншало. Її було

надто багато, бо цих урожайних місяців фонтани били майже на кожній ділянці. Промисловцям самим доводилося ходити на поклін до перекупників. Ціна на нафту падала ще швидше, ніж росли до того акції. Із сорока копійок вона спочатку злізла на тридцять п'ять, а потім поступово на тридцять. Ця цифра довго не трималася. Вона шалено потягла за собою цілу низку цифр, нижчих од неї. Часто між ранком і вечором ріжниця в ціні позначалася в кількох копійках.

Це був нечуваний спад.

Поки товариство зібралося продавати свої озера, пуд нафти став коштувати півтори копійки.

Зчинилася неймовірна паніка. Тим, хто мав багато нафти, не було ніякої вигоди продавати її так дешево. Господарі ділянок, вражені такою несподіванкою, після таємних зборів, вирішили діяти організовано. На їхню думку, ціна на нафту піднеслася б, якби було менше її запасів. Вони були певні, що після цих фонтанів може бути ще стільки ж і, знищивши теперішні запаси нафти, вони виграють у майбутньому на прибуткові.

Відразу ж після зборів, увечорі, частина промисловців пішла за місто до своїх ділянок із сірниками та прядивом у кишенях.

Уночі бакінці попрокидалися. У кімнатах було світло, хоч народження молодика чекали тільки через кілька днів. Але це світло швидше скидалося на одлиски пожежі. Воно було червоне й хитливе, нерівне й моторошне. Не було сумніву, що це десь сталася пожежа. Люди нашвидку повибігали з будинків.

Баку стояло в огнях. Тільки над морем обрій був спокійно-темний, як і завжди, а з боку Сураханів, Бібі-Ейбата він заквітчався довжелезними язиками ясного

нерівного полум'я, що кучерявилося од подуву вітру. Кожної години біля цих заграв виростали інші.

Горіли нафтові озера, зайнявся якийсь фонтан, що пропалив небо своєю рухливою вогненою сліпучою хмарою.

Найвище підлітало рясне полум'я над ділянкою „Вермішева і К°".

Нафта мала подорожчати.

---

1. ПУСТЕЛЯ

Змучений спрагою, казак Дос, після довгих шукань солодкої води, в останній надії спинився, вже зовсім безсилий, біля чистого невеликого озера, в якім вода була ясніша за небо. Він насилу зліз з коня, що давно охляв, і сумно дивився вогкими очима на пустелю. Казак упав, бо його не тримали ноги. Світ закрутився перед ним, як колесо шаленої гарби. Озеро вилискувало сліпучою сайливою голубизною, і Дос, напружуючи останню силу, став лізти до нього. Він любив більше життя, ніж смерть, тому вірив у те, що ця вода буде солодка. Його важка гаряча голова нахилилася над рівним озерним свічадом і побачила там своє виснажене обличчя, що здавалося якоюсь зловісною примарою. Казак припав до води жагучим поцілунком, але відразу ж останньою силою одірвав свої вуста од неї. Він одкинувся горілиць, і дивився божевільними очима в небо. І, коли він через деякий час вмирав у неймовірних муках біля озера, сонце, висушивши йому губи і руду рідку бороду, зоставило на них білу сіль.

Я згадую цю правдиву леґенду про те озеро, сор, в якім тепер купаються вишки найбільшого промислу „Емба нафти“, Доссору.

Наш автомобіль, навантажений запашним сосновим лісом, мчить у пустелю. Він не визнає дороги, та її й немає покищо. Під його колеса байдуже лягає звикла до швидкої смерти, степова трава бошка,—це, здається, єдина рослина, що на початку літа ще змагається тут за своє життя. Ховрахи й земляні зайці тікають врозтіч од нас і, тільки на небезпечній відстані спиняються, цікаво нюхаючи незнайомий їм запах бензини. Од передньої машини курява здіймається, як смерч, і тягне нас за собою.

Голубі озера, в яких двадцять п'ять відсотків соли, трохи скрашують одноманітність пустелі. Ми обминаємо ці величезні калюжі, але їх безліч перед нами. З них, на моє велике здивовання, здіймаються гурти крижнів та диких гусей, що не знать чого забралися до цих місць. Над ними високо в небі ліниво кружляють степові беркути. На жовто-сірім обрії промайнуло якесь старовинне кладовище, обгорожене глиняними мурами, що пам'ятають, мабуть, часи Тімура. Воно більше личить пустелі, ніж будинок місту.

З пошани до людства шофер звертає праворуч чи ліворуч, коли перетинає нам дорогу, одполірований сонцем, піском та вітром, білий людський кістяк, що розгубив по землі свої руки та ноги.

Я висовую голову з будки і оглядаюся назад. Вже не видно того довгого каравану верблюдів, що виїздив разом із нами із Доссору. І за ці кілька хвилин я почуваю, як виросло і ошаленіло сонце. Покищо нас охороняє од його брезентовий дашок, але й він так нагрівся, що біля нього неможна втримати руки.

Багато озер уже повисихало. Це ненажерливе літнє сонце повипиває не тільки їх, а й ті численні річки,

що починають і кінчають своє життя в пустелі. І зараз воно вже вдвоє або втроє зменшило їхні річовища, пороздирало шкуру їхніх берегів, вкритих сіллю, як провесняні балки-снігом, щоб до останку висмоктати воду.

Щодалі частіше доводиться одкривати фляжку. Я знаю, що під спеку не рекомендується так багато пити води, але вона на кілька хвилин полегшує дихання й остужує розпечені, як брезент на дашку, легені.

Але фляжка порожня, останні кілька крапель ще дужче роз'ятрюють спрагу.

Пересихає горло. Незабаром зникає й слина, якою б можна промочити рота. Мені здається, що мій язик неймовірно опух, бо ним дуже важко повертати. Починає боліти голова, вона в пожежі, бо тепер той вітер, що вривається у відтулину між склом і дашком, справжній вогонь. Спека роздратовує очі,—я певен, що пісок запорошив мені їх, але після протирання вони болять ще дужче і згодом починають плакати. Мені стає тільки тоді легше, як я затуляю їх долонею, схиливши голову на коліна.

Спочатку шофер зневажливо спльовував і посміхався. Але тепер брови йому насупилися і він щодалі важче дихає.

В'януть думки, — вони подібні до якогось маріння, що буває під час важкої хвороби. Злорадісно я зиркаю на шофера, що все частіше й частіше заплющує знеможено очі, коли перед ним не видно води. По його багряній шиї спочатку котяться краплі, потім пливуть струмки, — і згодом уся шия вогка, а сорочку можна викручувати, як після прання.

— Еге!—кажу я і мій голос видається мені чужим,— розібрало і вас...

Він оддувається, одсапується, крутить головою і змучено відповідає:

— Не звикну ніяк... У нас, у Тамбові, ніколи не буває такої спеки... А тут — те сонце і той проклятий вітер... Пропасти можна. Хай би краще віяла моряна...

Вітер, справді, повернувся. Він дме навіжено й шалено, але з меншою силою, ніж моряна. Це вітер — із південного сходу, народжений у далеких і страшних пустельних кара-кумах. Він робить дротом стебла степової трави і випиває озера, мабуть, дужче, ніж сонце.

Нарешті, опівдні на пагорку з'являються силюети двох наметів та кибитки з кількома рубленими основами будинків. Це — мета нашої подорожі. Вона наближається щохвилини. Незабаром уже видно людей, що, покинувши роботу і приставивши долоні до чола, дивляться на наш автомобіль. Тут мав бути один із пунктів майбутніх глибоких розвідок. Він з'явився новою крапкою на мапі в наслідок завзятої праці геологів, що в цій пустелі скидаються більше на кочовників, ніж на вчених.

Од таємничих, зарослих комишем, берегів Каспія до міст Тімура та Уральського,—із півдня на північ,— од Зауралля до примхливої річки Джем, яку наші мапи називають Ембою, та її меншою сусідою Каратон, що нашою мовою значить чорний кожух, — із заходу на схід, — скрізь по цій великій пустелі геологи уперто й настирливо полюють на нафту.

Землі важко заховати од них свої таємниці, бо кожен шар їм говорить, мабуть, не менше про нафту, ніж нам—сиве волосся та зморшки про вік чоловіка.

Із їхніх догадок, перевірених точним приладдям,

пустеля кладе на своє обличчя зморшки дорог, що йдуть до оаз колоній.

І, от, переді мною була така майбутня колонія в зародкові.

Тут на всьому позначилася лихоманка творчости. Недалеко од наметів землю високо заслали соснові стружки, що безперестано вилітали з-під рубанків. Трохи далі співучі пилки розсипали на землю тирсу. Люди не боялися сонця і звикли до нього. Правда, вони б не ремствували, як би хоч раз пішов дощ, той дощ, що нікого не дивує на їхній далекій батьківщині. Тоді б дерево трохи відвологло і над ним легше було б працювати. Але про це тільки можна мріяти, бо тут рідко трапляється дощ.

У спів вітру вплітається стук сокир, деренчання пилок, веселий свист, або стогнання дерева. Це — могутня творча пісня. Вона викликає посмішку на бородатих обличчях теслярів і примушує їх самих щось мугикати собі під носа. Тоді швидше з'єднується рублене дерево й веселіше входять у дашки цвяхи.

Біля залізної грубки порається якийсь старий чоловік, що готує для всіх робітників вечерю, яка править тут і за обід. З величезного казана виривається запашна пара, кучерявий шум починає переливатися за вінця, сердито клекоче, — і з ним ніяк не впоратися дідові.

Старий народився десь, мабуть, на півночі, — про те каже його густа золота борода, — і ніяк не звикне до цього примхливого палива, — нафти. Одкрутивши надто ґранта тієї трубки, з якої падає на залізо струмінь масної тягучої нафти, він ще збільшив вогонь і тепер намагається втихомирити його та казана грізною

лайкою. Вогонь спалахує і мало не підпалює йому розкішної бороди. Тоді старий з посмішкою дивиться на мене.

От, дровця — не те... — каже він.

Нарешті, він таки догадується покрутити ґранта на другий бік.

— Хай ти сказишся! — булькає він у бороду. Але йому знову клопіт, — вогонь зовсім загас.

Автомобіль, що ним я прибув сюди, поскидавши дошки до тієї купи, де вже багато лежало лісу, поїхав назад. Через якусь годину приїхав другий, потім — третій, і, нарешті, надвечір приплентались ті верблюди з барилами води, які разом зі мною виїздили з Доссору.

Робота закінчилась. На західньому обрійному небі бовваніє струнка пірамідальна силюета вишки, що має перевірити здогади геологів. Останній автомобіль привіз решту інструменту, що стоїть ще нерозпакований у міцних дерев'яних ящиках. Над рубленими стінами будинків шматки неба, заґратованого обаполами і бантинами майбутніх дахів. Кімнати вже готові. Скло неймовірно виграє у вікнах, воно далеко від себе відбиває вечірній соняшний вогонь, що віщує смерть пустелі.

Повечерявши робітники розстеляють кошми. На ці повстяні рядна ніколи не залазять ні скорпіони, ні фаланги. Над ними розіп'ялось милосердне вечірнє небо. Хтось засвічує лямпу, що несподівано освітлює трьокутник намету. За стола сідають запальні грачі в козла. Вони люто лаються, сваряться, підморгують один одному, поки найобачливіший з них не гасить лямпи.

Другого дня, ледве підбилося сонце, пустеля прокинулася. На нас мчав справжній смерч куряви, що ховала в собі кілька автомобілів.

Але вони були не подібні до вчорашніх. Од них, разом з гудінням моторів, долітали уривки веселих пісень.

— Ну, от і їдуть, — промовив той старий, що вчора варив вечерю. — Це — хазяїни! — Вони тільки но починають свою пісню, а ми вже кінчаємо!.. Сьогодні — шабаш! — і він знову починає подавати шальовку своїм товаришам на дах.

Автомобілі поспинялися. Вони були густо набиті людьми і мотлохом. Перший сплигнув на землю собака. За ним повільно зліз чоловік, що побожно тримав у руках гармонію.

І, коли вже всі чоловіки стояли на землі, тоді повільно й урочисто зійшла з машини червонощока здорова жінка, що спочатку з доброю посмішкою передала чоловікові дитину.

Чоловіки понесли до кімнат свої скриньки, і потім вернулися допомагати жінці перенести ночви, примус та інше хатнє начіння.

— Ну, грай же! — закричав хтось гармоністові, — це ж вводини!

2. ВИКОНРОБ РОЗВІДОК

За короткий час мені пощастило об'їхати багато пунктів глибоких розвідок. Усякі Байчунаси, Сагізи, Бібі-Ке стали для мене реальними словами, і я козиряв ними не гірше місцевого мешканця. Мало не щодня мені доводилося зустрічатися з новими людьми, які через добу зникали з мого обрію, поступившися своїм

місцем для інших. Їхні портрети трохи стерлися в моїй пам'яті, але спогади багатьох з них зробилися, мабуть, цікавішими за самі оригінали.

У житті людей на глибоких розвідках, народжених десь далеко од цих пустельних місць, багато такого, до чого їм важко звикнути. Тому якась досада проблискує в їхніх очах, коли автомобіль назавжди одвозить когось відціля. У цім їх не можна обвинувачувати, бо того часу вони, напевно, згадують привабливі зелені рівнини і ліси, що приємніші серцю за білу зимову пустелю із завиванням вовків та буранів. Зате таких моментів у вузьких очах казаків сміється сонце. Вони звикли до пустелі і, мабуть, згадували б її з однаковим сумом і теплом на весняно-запашній розкішній але чужій, землі.

Нас зустрічали майже завжди однаково.

— Ну, що?.. Листи і газети привезли?..

Люди із сумною посмішкою слухали недотепну відповідь шоферову і розходилися. Сюди завжди, — якщо це трапляється, — газети приходять пакунками за кілька місяців. Їх сподіваються з дня на день, з тижня на тиждень, з місяця на місяць, зневіряються в своїх чеканнях і дуже радіють, одержавши пакунки кількамісячної давнини.

В одній колонії, що була проти інших недалеко від Доссору, мене зустрів невисокий кремезний чоловік. Він намагався визволити мене із кола кількох цікавих, що через зрадника шофера взнали, відкіля я прибув.

Голова йому була обмотана білим простирадлом, як у казацьких жінок. На ньому не було ніякого одягу, крім трусів.

— Ну, ходімте до контори!..—промовив він, коли ми зосталися вдвох.

— Куди? — перепитав я.

— Та я ж сказав: до контори! — повторив він.

Дивне слово у цій місцевості і, — правду сказати, — однаково неприємне для мене, що й канцелярія. Він одчинив двері ввічливо пропустивши мене вперед, і я легко зідхнув.

...За бар'єром, що перегороджує кімнату, біля покаліченого столу сидить двоє людей. Їхній одяг мало чим відріжняється од вбрання мого проводиря. Вони п'ють чай. Крихти хліба падають на розгорнену канцелярську книгу. На бар'єрі висить напівмокрий рушник, що його, щойно витерши собі ним шию і груди, поклав сюди один із цих чоловіків. Перед ними, зневажливо одсунувши на край столу чорнильницю, стоїть великий синій чайник. На стіні, біля портрета Леніна, заспокойливо цокають ходики. І, коли я кинув погляд на цю картину, мені важко було повірити, що сюди понад тиждень їзди з Харкова, і то тільки в тому разі, як не доведеться чекати пароплавів.

— Ну, чаюйте й ви! — каже той, що привів мене сюди, склавши під стіл чорнильницю, ручки, рахівницю та книжки. — Ну, от! Будьмо знайомі. Я — виконроб, а це — мої помічники: свердловий майстер і машиніст.

Вони дивляться один на одного й чомусь весело сміються.

— Ви — новий чоловік тут! — звертається до мене машиніст. — Ви, мабуть, не знаєте, що таке виконроб у нас... Я так і знав! — каже він, почувши мою відповідь, і знову сміється. — Це у нас головний командир... Він у нас, як капітан на пароплаві...

— Ну, от, уже й капітан, — перебиває виконроб машиніста, але ця атестація йому, мабуть, дуже приємна.

— Ми ним хвалимося... Він — наші гордощі. Свій чоловік! Із справжніх бакінців... Він дасть сотню очків інженерові! — підморгуючи мені, веде далі машиніст.

— І давав! — охоче погоджується виконроб.

За тридцять літ своєї роботи він справді взнав більше, ніж молодий інженер, тому він був кращий за інших виконробів, що поприїздили сюди після закінчення гірничого інституту. Але, крім усього, у цього п'ятдесятлітнього чоловіка енергії було на добрий десяток молодих.

На цих глибоких розвідках я прожив десять днів і щовечора бачив цього виконроба, що сидів за столом, схилившись над якоюсь книжкою із своєї спеціяльности. Тоді лямпа освітлювала його обличчя зовсім іншим. Воно видавалося мудрим і старим через ті зморшки, що прорізали його. І, коли я одного разу зайшов до кімнати такої хвилини, він весело одсунув од себе книжку і бадьоро-бадьоро сказав:

— Пролетаріят, мій друже, не здасть своїх позицій, — і весело поляпав мене по плечі.

У цього чоловіка завжди був прекрасний настрій і апетит. Він, не зважаючи на свої літа, був свіжий і бадьоро напружений з ранку до вечора. На нього навіть спека не впливала.

Уранці я прокидався од його розмови з конем. Це починався об'їзд бурових і огляд робочих журналів. Через хвилину до мене долітало читке стукання підков, а, висунувшись у вікно, я бачів, як нервова молода гніда кобила чвалом односила в степ його невисоку

постать, над якою сяло дикунською білизною коло простирадла.

Другого дня до нього поприїздили в гості казаки. Як я довідався потім, вони ніколи не обминали його, якщо ці глибокі розвідки були їм по дорозі. Він відразу ж наставив чаю, а потім забалакав із ними їхньою мовою.

Його розмова була така сама спокійна й чемна, як у них. Він прекрасно знав їхні звичаї, бо завжди дослухував до кінця того, хто говорив. Велику приязнь я помітив у очах і почув у голосі казаків, коли на прощання він гаряче їм стискував руки і, — як я догадувався, запрошував їх у гості.

— Добре мати скрізь приятелів, — казав він, немов виправдуючись передо мною, коли од'їжджаючи заторохтіли гарби кочовників.

І того ж дня він з радощів запропонував мені проїхатися з ним на бурові. Але я знав, що в колонії тільки один кінь, на якому їздить виконроб, а сісти на верблюда мені бракувало сміливости.

Та біля ґанку стояла та сама нервова молода кобила, з якою він щоранку розмовляв. Вона була запряжена в блискучий ресорний кабріолет.

— Бачите, який шик! — промовив виконроб і натяг віжки. Я мало не перекинувся назад, коли кінь зірвався з місця. Обличчя виконробове стало серйозне з гордощів, бо ті три кілометри, що були до першої бурової, ми пролетіли за якихось шість-сім хвилин.

У буровій виконроб несподівано змінився. Він став мовчазний і навіть трохи похмурий, як і личить начальникові. Робітники з пошаною сторонилися, щоб не замазати йому одягу.

— Ти дивися на линву, а не на мене!—суворо кинув він свердлієві, коли той не спинив інструменту й через те неправильно накрутив линву.

Він пильно проглянув буровий журнал і був невдоволений.

— Знову мало пройшли! — промовив він, коли ми помчали до другої бурової. — Чортова порода! Там іскриш ішов, а тут теж долото скригоче на місці.

Настрій йому, справді, змінився. І раптом він став лаятися і проклинати вчених та геологів.

— Дуже багато ми свердлимо напусту... Я відразу ж побачив, що ця бурова безнадійна, вроді тієї, що он там,—він показав на обрій, де стояв самотній залізний кістяк, покищо нерозібраної, вишки. — Там майже дев'ятсот метрів пройшли, двісті п'ятдесят тисяч вгатили і — нічогісінько... А тут до семисотого доходимо і теж — ніякого натяку на нафту. Часто помиляються наші геологи...

І раптом йому розтягла вуста мрійлива посмішка.

— Зате в мене буде чим похвалитися!—скрикнув він і тон у нього змінився.—Слово чести, буде фонтанчик, і непоганий... Там у Новобагатинському ударив газ, розбушувався,—а не з великої глибини, а тут—шістсот п'ятдесят метрів... і теж газочком пахне... Нафтовий пісок, як слід... Уже поширюємо свердловину,—він довго й надхненно говорив про майбутній фонтан. Мене захоплювали його слова. Я вже бачив тут залізницю, сотні, тисячі вишок, нафтопроводи, нові міста і селища, що поховали під собою пустелі...

— Проте, ембінський район бідніший не тільки од бакінського та ґрозненського, а й сахалінського,—мимохіть перебив я його мрії.

— Хто це вам сказав?—насмішкувато сказав виконроб.

— Читав...—відповів я.

— А ви вірите?... Тільки сама земля знає, що вона має в собі... На всім світіні іде немає такої нафти, як наша... У ній стільки олії...

— Ну, так це зовсім інша річ...

Проте я мусів був змовкнути, щоб остаточно не розсердити виконроба.

...Був вечір, особливий азіятський вечір, в якім багато млости і мало свіжости. Тут тільки ніч приносить холод і остужує розпечену землю. Дзюрчання цикад розливалося сіткою струмків по пустелі,—і од них було ще душніше. Хтось із робітників, кого гнітила самотність та нудьга, сумно наспівував якоїсь пісні, що губила свої слова у важкім повітрі. У затоці річки на гребенях її здрогів полоскалися рештки червоного заходу, але ці барвисті шматки незабаром зникли і степ злився з обрисами берегів в одну суцільну синяву. Не чекаючи зірок, одноманітний небесний шовк пропекли електричні лямпки бурової, що стояла на сході.

Почалася ніч.

У будинку нікого не було, і мені ніяк не щастило заснути. Я вийшов і попростував у степ, не турбуючись про те, що заблукаю, бо позад мене горіла електрика колонії. Я одійшов уже дуже далеко, коли переді мною виринула з вибалку якась постать. Селище було далеко, я був сам, а тому мені стало трохи ніяково, бо я не знав, до чого ведуть тут такі несподівані зустрічі.

Але мій страх був даремний.

— Що? Гуляєте? — почувся знайомий виконробів голос. Він підійшов ближче до мене.

Ми довго йшли мовчки з ним. Колонія віддалялася і незабаром її вогні стали зовсім малі.

— Та-ак, — задумливо протяг виконроб і щиро додав,—знаєте, нудьга заїдає... Кому, кому, а мені сором. А, от, правда!.. Ходиш, ходиш...—він на хвилину замовк.—Проте, це краще, ніж сидіти на місці. Принаймні, стомишся та хоч перед ранком заснеш... Воно звісно, це трапляється не часто... Але, як насяде, як нападе на тебе, так аж груди тріщать. Нехай в інших десь жінка, діти, а в мене ж нікого... І, проте, однаково скучаєш за чимсь...

Цієї хвилини на північній буровій тричі мигнули лямпки. Це було гасло про те, що присутність виконробова дуже потрібна. Він попрощався зі мною й пішов до бурової.

3. ОДНАКОВО, ЯК КАПІТАН

Учора в колонії побилися хлопці. Бійка була нечесна й ганебна. Сталася вона далеко від будинків, у степу, і про неї ніхто не взнав би, якби один з хлопців не пустив у діло ножа. Правда, супротивник у нього був дужий і не боязкий. Він не дав навіть і шкіри собі подряпати. Але виконроб був дуже схвильований, бо досі в нього цього не траплялося.

Уранці він покликав до себе свердлія, який щойно прийшов із нічної зміни. Хлопець похмуро ввійшов до кімнати і в його очах блиснула досада. Він, мабуть, хвилювався, бо ввесь час крутив у руках свою стару вилинялу кепку.

— Ти, Павле, свої штучки кинь! — промовив виконроб і ще дужче заторохтів пальцями по столі.

— Які штучки? — тихо спитав свердлій, не дивлячися на нього.

— Сам знаєш... Так, от... щоб усе було по-хорошему... На, пак, тобі ножа... — протягаючи руку, лагідно сказав виконроб.

Але хлопець не взяв ножа і він зостався на столі.

Того дня Наташа, єдина дівчина колонії, була весела і навіть трохи розгублена. Вона надто багато сміялася і спалила все м'ясо, яким мали вечеряти машиніст та майстер. Я бачив, як вона спокусливо посміхалася свердлієві, який соромливо червонів і з щастя не знав, що сказати.

Але ввечері у степ пішов гуляти інший свердлій. Він з гордощів не бачив під собою землі і йшов так, немов умів ходити по повітрі. Його суперник проводив дівчину піснею, яку з розпачем витискував із гармошки. Але через кілька хвилин гармошка полетіла на землю. Його душило млосне небо. Він розстібнув комір, щоб легше було дихати, і теж пішов у степ.

Виконроб сьогодні не міг довго читати книжки. Він одсунув її од себе, і зняв з носу окуляри. Незабаром до нього поприходили машиніст і майстер. Вони мовчки посідали за стіл, де вже стояв великий синій чайник.

— Казяться хлопці! — промовив машиніст, що обережно хотів перший почати цю нараду, на яку його кликано.

— Та-ак, у них кров грає, вирує, робота не стомлює, а тільки розпалює, — не те, що нас із тобою, — відповів майстер, в якого було ще сивіше волосся, ніж у його товариша.

І тоді почалася нарада. Вона була спокійна. Часом

переривалася спогадами про акації і місячні ночі або мовчанкою, коли ніколи було балакати за питтям чаю. Потім далі крутилася навколо свердлія, що його ніж і досі лежав на столі. Вони лаяли дівчину, що посміхалася обом хлопцям і любила, коли через неї чоловіки билися, як півні. Машиніст поставив уже другий чайник на стіл, а розмова ще ні до чого не дійшла. Ходики пробили дванадцять годин і в протилежному будинку погасло світло.

Тоді виконроб ударив долонею по долоні, ніби перед ним затанцювала думка так, як йому хотілося, і сказав.

— Єсть!.. Ми його, голуба, у Доссор!..

— Правильно! — весело промовив майстер і лукаво посміхнувся. А потім, мабуть, згадавши щось чудне одкинувся назад і зареготав. — Це здорово придумано!.

Машиніст побіг по свердлія і відразу привів його із собою, хоч той ішов сюди ще з меншою охотою, ніж уранці. Він став на порозі, зневажливо стиснувши свої сухі губи.

— Кликано мене чи що? — спитав він навмисне грубо, щоб приховати свою ніяковість.

— Сідай! — присунув йому стільця виконроб. Він знову начепив окуляри, хоч вони зараз були зовсім ні до чого. Хлопець не сів і навіть не підійшов до столу. У нього, напевне, була думка противитися усьому, що б йому не казали, а це важко було б зробити, якби він по-приятельському сидів за склянкою чаю. Троє людей з нього не спускали очей, і він похилив голову, щоб не зустрічатися з їхніми поглядами. Тоді виконроб устав, узяв за руку свердлія і посадив його, вже слух'яного й байдужого, на стільця.

— Коли ви, хлопці, помиритеся? — спитав він.

— Чого ви на мене напалися, а не на нього?—раптом, підвівши схилену досі голову і напружившися, сердито промовив свердлій.

Ці слова роздратували виконроба. Він стукнув кулаком по столі, бо знав, що не дійде свого, коли з ним так розмовлятиме хлопець.

— Ти старших слухай!—тихо сказав він приязно.— Ми теж були молоді, але старість вибила з наших голів дурощі. Ти, он, даремно нахваляєшся, що із світу зженеш свого товариша... По-дурному не годиться ляпати язиком... Трапиться щось — тобі діло пришиють...

— Ну, і хай пришивають!—змучено й холодно відповів свердлій.

— Не впізнаю я тебе... Ти повинен гордитися, що з тобою так панькаються... Якби ти поганий робітник, махнув би на тебе рукою, і роби собі, що хочеш... — Виконроб запалив другу цигарку, хоч перша ще не догоріла.—Ти, може б, у позачергову відпустку поїхав, прогулявся б?

— Куди тут у біса поїдеш?

— Ну, до Доссору!

— Уже краще тоді тут сидіти!.. — І раптом, зле посміхнувшися, крикнув на усіх трьох, що надумали його вирядити відціля. — А чому ви його не посилаєте?.. Хай він поїде, мені нікуди поспішати.

Раптом грюкнули двері. Хлопець здригнувся і нахилився над склянкою, до якої досі не торкався. На порозі з'явився той свердлій, що з вечора пішов гуляти з Наташею в степ. Їхні погляди зустрілися, — і першому з них дуже важко було зостатися на місці. На його обличчі під засмаглою шкірою заворушилися м'язи. Він

схопив був у руку кепку, що перед тим поклав її на лутку, але, нарешті, переміг себе і зневажливо сплюнув.

— Ну, от, ще її і вся компанія у зборі, — спробував пожартувати виконроб. Але цих слів не чув той, хто ввійшов. Він спинився за крок од столу і раптом тихо спитав:

— Ти?

— Що я?

— Кажи, ти?

Ці люди ніяк не скидалися на друзів і між ними щось би трапилося, якби не було нас тут. Нічогісінько не розуміючи, ми здивовано дивилися на них.

— Без жартів, хлопці, без жартів, — промовив виконроб, — що сталося? Сідай, заспокойся й розкажи.

— Хай сам скаже!

Але той, од кого чекали всі відповіди, раптом сердито зиркнувши, зірвався із стільця. Тепер він був зовсім розгублений, — гнів йому ущух і тому в усі його рухи ввійшла неприємна до жалю ніяковість.

Я... той... піду! — змучено проказав він. Його поведінка тільки переконала нас, що він у чомусь дуже винуватий. Машиніст і майстер здивовано переглянулися між собою.

— Ні, браток, не поспішай!.. — виконроб силоміць посадовив хлопця на місце.

— Одпустіть! Я піду! — він був у такому стані, що міг заплакати.

— Признавайся, що ти там накоїв! — гримнув виконроб, і потім враз обернувся до другого і ще сердитіше крикнув: — А ти чого мовчиш? Комедію прийшов строїти?

— Та тут і розказувати нічого! — Цей хлопець, що був такий гарячий, коли ввійшов, тепер заспокоївся і, мабуть, сам дивувався, чого він прийшов сюди. Але злість ще не покинула його. Він неприємно посміхнувся і поволі сказав: — Скорпіонів під ковдрою познаходив...

— Та що ти? — замахав на нього виконроб. — Може, то тобі здалося?

— Підіть, подивіться... Там на ліжкові лежать, пороздушував їх.

Цього ніколи не сподівався виконроб. Він знав, що часом хлопці сваряться і навіть б'ються, коли їм щастить купити за великі гроші або виміняти на чай в якогось хитрого казака горілки, але ножі, скорпіони через якусь дівчину,—це вже було справжнє безглуздя.

— Що ж це? — промовив він, оглянувши нас. — Як же це? Га? — І він дивився на хлопців. Йому не хотілося вірити в це, що він допіру почув. І часом у його очах була така невіра, що другий свердлій, кінець-кінцем, мусів був сказати:

— Їй богу, не брешу...

Виконроб устав з-за столу і підійшов до вікна, біля якого сидів той свердлій, що ним так необачно нехтувала Наташа. Він струснув його за плече і сказав:

— Це ти?

Хлопець мовчав.

— Як же це так, Павле?.. Та ти знаєш, чим це могло закінчитися? Знаєш чи ні?

— Історія, — промовив майстер.

— Та ти ж на той світ чоловіка б загнав!.. Ну, що ж робити? Заарештувати тебе чи що? — виконроб дивився у вікно, у степ, відкіля несли свою пісню цикади.

Це була тяжка мовчанка. Свердлієві, од якого не одходив виконроб, стало душно і він витер рукавом піт на чолі.

— Я... — почав був казати щось хлопець, щоб знищити цю прикру тишу, але виконроб сердито й нетерпляче махнув рукою.

— Мовчи! Не признавайся! — крикнув він на нього. — Усе знаємо, нічого чути більше нам не треба!.. Мирися зараз! Протягай руку! — Протягай же, кажу! — Годі... Щоб ніяких штучок... Розпуста яка! — і після цих слів він приязно ударив по плечах хлопців. Його дотик примусив їх посміхнутися.

Виконроб вийшов у кухню і одчинив двері Наташиної кімнати, але дівчини там не було. Він вернувся і послав одного з хлопців по неї. Вона, мабуть, чула цю розмову, бо ввійшла соромливо, не знаючи, як їй ставитися до виконроба, що дурно б її не кликав. На всякий випадок вона посміхнулася, думаючи своєю легковажною поведінкою уникнути неприємної балачки.

— Ти кинь тут свої смішки! — нечемно сказав виконроб.

— Чого це ви так зі мною? — Наташа образилася й перестала посміхатися.

— На діло кликав, а не на те, щоб ти посміхалася. Так, от! Завтра опівдні приходить машина. Так ти зранку зайди до контори, там тобі дадуть документи, бо я тебе передаю до розпорядження управи... Там побачать, що з тобою робити. Може, пошлють куди, а може, зоставять у себе...—серйозно сказав виконроб.

— Чому ж це? — злякано спитала дівчина. — З роботою не справляюся чи що?

— Ніхто тобі цього не каже! Це — раціоналізація,— і ця несподівана одмовка його самого розсмішила.— Та хіба тобі не однаково, що тут, що в іншому місці? Ну, йдіть спати!

Хлопці хотіли були щось сказати, але він їх вирядив.

— Так краще буде! Вірте мені! — промовив він їм на прощання.

І я згадав машиністові слова, що виконроб тут однаково, як капітан на пароплаві.

4. БІДНИЙ РОДИЧ

На подвір'ї лежали верблюди, пускаючи на землю тягучі, як мед, нитки слини. Під вікном сидів казак, облитий гарячим соняшним душем, од якого на очах репалася земля, і співав пісні. Він похитувався з боку на бік і часом посміхався своїм словам. Очі йому були заплющені, мабуть, більше од спогадів, ніж од сонця, але, коли іноді і розплющувалися, то однаково не бачили перед собою ні стайні, ні пожежної повітки, бо в них було багато туману і задумливости.

— Кудемане, час уже напоїти коні! — каже по-казацькому виконроб.

— Не заважай! — відповідає казак, — що коневі треба — це знає краще казак, ніж ти, — і він співає далі своєї одноманітної пісні.

Коли казак співає, можна взнати його думки, рідню, масть того коня, на якому б йому хотілося їздити, і жінку, яку б йому хотілося любити. Він не любить чужих слів у пісні, бо складає собі її сам, перемішуючи свої думки із тим, що бачать його очі.

Нарешті, Кудеман замовк і пішов до стайні. Його

брудні ситцеві штани роздувалися од вітру, як широка, в багато пілок, спідниця сільської дівчини.

Цей хлопець тут був зовсім недавно. Він прибув до колонії на весні, коли степові солонці цвіли тюльпанами і ріки були широкі, як море. Його тут зовсім не сподівалися. Він побудив тоді усю колонію і кричав, аж поки його не заспокоїв виконроб. Усе рване дрантя, що висіло на його кволій постаті, було мокре і з нього довго текла вода. Кінь, на якому він приїхав, відразу ж ліг, ледве почув спущені поводи. Спочатку од хлопця ніхто нічого не міг узнати, але, зігрівшися біля груби і заспокоївшися, він забалакав повільно і розбірливо, як і личить казакові.

— Я—бідний родич,—сказав хлопець.

Виконроб прекрасно знав, що це значить. Якби казак і не казав цього, то він би подумав те ж саме, глянувши на його босі ноги з кількома одмороженими пальцями.

— А чого тобі треба?—спитав виконроб.

— Мене хочуть убити!—засмучено відповів казак.

Потім він знову захвилювався і знову ніхто не міг зрозуміти його. Йому дали склянку чаю, щоб він упрів після холодної ночі, і поставили для нього стільця біля самої груби.

Побачивши, що всі звертаються до виконроба, казак захотів розмовляти тільки з ним. Робітники, од яких ця пригода прогнала сон, неохоче повиходили з кімнати.

Хлопець довго скаржився, і те, що він казав, зворушило виконроба. Може це сталося тому, що цей старий чоловік прекрасно уявляв собі холодні хуртовинні ночі, коли мороз може швидко з живої людини

зробити мерця, і знав, яка образа стискує серце, коли до теплих кізяків не підпускають грітися бідного родича.

— У мого родича дуже багато коней—оповідав казак,—і він давно обіцяв мені дати коня, десяток овець, кожуха і чоботи, а я й досі нічого не маю... Взимку я обмотував ноги ганчірками і взував черевики... Мене годували тарою, а сами їли біш-бармак, хоч я робив більше за мого родича... Тепер його хочуть зробити однаковим, як і я, але він—хитрий, він довідався про це і жене свої коні, верблюди та вівці до далеких солодких озер... З ним їдуть обидві жінки і вісім бідних родичів... Такий начальник, як ти, не знає цих озер... Але я не хочу їхати з ним, бо він сердитий на мене... Коли начальники писали усю худобу в книгу, я сказав правду, а мій родич збрехав...

Коли річка стала рожева од зорі і качки із шумом і плюскотом понеслися назустріч сонцю, один робітник перебив казакове оповідання.

Через річку переїздило шість вершників.

Вони швидко доїхали до колонії і поспиняли біля виконробового будинку свої коні. Старий здоровий чоловік у новому кожусі перший зайшов до кімнати. Він чемно поздоровкався до господаря і схопив хлопця за шию. Сорочка була стара і гнила, тому, коли хлопець сіпнувся вперед, комір зостався в руках у старого.

Він хотів був кинутися на хлопця, але виконроб спинив його рукою.

— Не займай!—спокійно сказав він.

Тоді старий зовсім образився. Нікому ніякого діла не було до його справ. Перед ним був його бідний

родич, син рідного брата, що вмер десять літ тому... він сам одягав і годував його, а не цей начальник, що насмілюється обороняти винуватого. Старий так подивився на виконроба, а потім на своїх родичів, які стояли біля дверей, що той, на всякий випадок, підсунув руку під подушку, щоб переконатися, чи там револьвер.

Становище було напружене, і виконроб на хвилину пожалів, що встряв до цієї справи. Таких хвилин вагатися неможна, бо інакше програєш, а не виграєш. І коли він дав притулок хлопцеві, то треба його обороняти до кінця. Тепер виконроб не сумнівався в тім, що хлопець казав правду.

— Він—злодій!—показуючи на хлопця, промовив старий.

— Ми зараз розсудимо вас!—сказав виконроб.

Справа затягалася. Уже давно зійшло сонце і погасла електрика. Усі повиходили з кімнати на подвір'я, де мав відбутися цей дивний суд. Виконроб сів під дощаним дашком ґанку і скидався на справжнього правдивого і суворого суддю. Йому винесли із будинку невеличкий стіл, на якім лежала його робоча книга і стояла чорнильниця з увіткнутим у неї пером.

— Як твоє прізвище? Якого ти роду?—спитав виконроб у старого.

— А навіщо тобі воно?—відповів козак.—Це—незаконний суд.

Але хлопець сказав прізвище свого родича і воно було записане в книгу.

— Що ти маєш?—спитав знову виконроб.

— Я не хочу тобі відповідати!—Проте, і вся його худоба була записана в книгу, бо що не хотів говорити старий, то сказав молодий.

Коли черга дійшла до хлопця, він на останнє запитання виконробове спочатку не міг нічого відповісти, а потім показав на свою порвану сорочку, яка оголяла брудні груди з випнутими ребрами, і зняв стару шапку в ковтунах. Більше в нього не було ніякого майна.

— Твій родич назвав тебе злодієм, за віщо це?— немов не знаючи нічого, спитав виконроб.

— Я не злодій!—відповів хлопець.

— Ти вкрав у мене коня!—почувся голос старого, що досі не хотів розмовляти.

Вирок дуже здивував хлопця. Коня вивели із стайні і передали в руки його родичеві. Він не міг з цим погодитися і схопив його за поводи. Втримати коня йому не пощастило,—він зірвався з місця і понісся в степ разом із іншими. Але того ж дня пішов папірець про того коня і про бідного родича до міста, що стояло відціля за двісті кілометрів.

Кудеман сьогодні співав такої довгої пісні тому, що завтра збирався їхати на суд.

— Чи знаєте ви, що він найчастіше повторював у своїй пісні?—спитав у мене виконроб, і, почувши мою відповідь, додав,—„Я чищу щіткою зуби. Вони тепер у мене білі, як сіль на озері. Я ношу тепер білизну і, хоч раз на тиждень одягаю на тіло чисту її, мене не кидає щастя“.

— А останні слова до чого?—спитав я.

— А це забобони адаїв... Вони певні, що чоловіка кидає щастя, коли він не доносить сорочки, поки вона не розлізеться...

ЗМІСТ

СТОР.

НАРОДЖЕННЯ БАКУ
1. Нафта 3
2. Гарячка 7

ГЛИБОКІ РОЗВІДКИ
1. Пустеля 14
2. Виконроб розвідок 20
3. Однаково, як капітан 27
4. Бідний родич 34

КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ БЮРО ДЛЯ ПИСЬМЕННИКІВ-ПОЧАТКІВЦІВ ПРИ ВИДАВНИЦТВІ „ЛІМ“

Щоб допомогти письменникові-початківцю, при Державному Видавництві „Література і Мистецтво“ утворилося Консультаційне бюро.

Консультаційне бюро консультує письменників з таких питань:

1. Поточна політика Комуністичної партії і Радвлади.

2. Політика партії в галузі літератури і мистецтва та вимоги, що їх ставить до літератури реконструкційна доба, питання теорії та історії літератури, критики.

3. Основні засади марксизму-ленінізму, філософії та історії клясової боротьби.

Консбюро провадить свою роботу такими способами:

1. Усна консультація.
2. Заочна консультація.
3. Організація літературних диспутів, лекцій, доповідів з письменниками-початківцями.

Консбюро має в своїй системі консультантів з таких галузей літератури та науки:

1. Поезія.
2. Нарис.
3. Проза.
4. Критика.
5. Мова.
6. Філософія.
7. Історія клясової боротьби.

Приймальні дні: що 2, 8, 12, 18, 22, 28 числа від 6 до 8 години вечора.

Адреса: Харків, вул. Вільної Академії № 5. Державне Видавництво „Література і Мистецтво“.

На конвертах просимо зазначати „для Консбюра“.

32- 232

Ціна 20 коп. (Р)

ПРОВЕРЕНО — 89

ПЕРЕВІРЕНО